

УДК 316. 3(477): 165.12

DOI <https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-13>

ВІДОБРАЖЕННЯ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В НАУКОВІЙ СВІДОМОСТІ

ВОЛОДИМИР, СКВОРЕЦЬ¹

Анотація

В період незалежного розвитку України вітчизняні суспільствознавці напрацювали величезний науковий доробок, що спрямований на вирішення практичних проблем українського суспільства, але більшість наукових розробок виявилися незатребуваними з боку державної влади. В умовах воєнного завдання розвитку українського суспільства було відкладено, але після закінчення російсько-української війни державній владі й суспільству доведеться здійснювати повоєнне відродження країни на основі наукового підходу і тоді будуть затребувані розроблені вітчизняними вченими концепції. **Метою дослідження** є осмислення наукових досліджень, що відображають основні соціальні зміни у діалектичному взаємозв'язку процесів суспільного відтворення і трансформації українського суспільства. Завдання дослідження – огляд основних концепцій трансформації українського суспільства за такими напрямками соціальних змін: 1) соціологічний; 2) економічний; 3) демографічний; 4) політичний; 5) соціокультурний; 6) безпековий. **Методологія.** Відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості спирається на категоріальний апарат концепції філософії наукової свідомості. **Результати дослідження** визначають основні напрями дослідження соціальних змін, що включають концепції: 1) соціологічний напрям: концепція подвійної інституційної системи (Н. Паніна і Є. Головаха), концепція системної кризи українського суспільства, концепція соціальної матриці (М. Шульга), концепція соціального прогнозування і проектування процесів політичного і соціального розвитку, концепція миротворення (М. Лепський); економічний напрям: концепція економічних реформ як чинника трансформації суспільства (М. Павловський); стратегія подолання системної кризи (В. Геєць); концепція моделі народного капіталізму (О. Соскін); концепція моделі народної економіки (А. Філіпенко); концепція державного соціалізованого капіталізму (В. Тарасевич); концепція постіндустріальної економіки України (О. Кендюхов); демографічний напрям: концепція демографічної політики (С. Пирожков, Е. Лібанова), концепція трансформації демографічних процесів в Україні (О. Гладун); політичний напрям: методологія аналізу політичної сфери (В. Воловик); концепція зміни моделі соціального управління в Україні (В. Геєць); концепція політичного процесу в незалежній Україні (О. Рафальський); концепція кризи політичного розвитку України (Г. Зеленько); соціокультурний напрям: концепція суспільно-політичного ідеалу українського суспільства (В. Воловик); концепція соціокультурного розвитку (Ю. Павленко), концепція цивілізаційної структури сучасного світу (Ю. Павленко, С. Кримський, Ю. Пахомов); безпековий напрям: концепція безпеки глобального розвитку (О. Білорус), концепція гібридної війни в контексті протистояння України і Росії (В. Горбулін), концепція онтології війни і миру (Б. Парахонський, Г. Яворська). **Практичне значення дослідження** полягає в тому, що зроблено спробу створення загальної картини концепцій соціальних змін, що відображають процеси трансформації сучасного українського суспільства в науковій свідомості. Узагальнення концепцій соціальних змін створює основу для розробки теорії розвитку українського суспільства.

Ключові слова: українське суспільство, суспільна трансформація, соціальні зміни, наукова свідомість, філософія наукової свідомості, концепції, теоретичні моделі

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Соціальні зміни, що відбувалися в процесі трансформації пострадянського українського суспільства, постійно перебували в центрі уваги українських науковців і знайшли досить ґрунтовне відображення в їхніх наукових працях. На жаль, наукові розробки вітчизняних вчених виявилися, як правило, практично незатребуваними з боку правлячого класу України. Виявилось, що весь період незалежності України,

її керівництво, здійснюючи управління дуже складним соціоісторичним організмом, не вважало за потрібне спиратися на фундамент наукового знання. Відношення можновладців до науки і наукових знань досить переконливо демонструє такий факт: впродовж трьох десятиліть в Україні було проведено лише один Всеукраїнський перепис населення (у 2001 р.), хоча за нормами ООН у кожній країні перепис населення має проводитися один раз на 10 років. Як же без статистичних демографічних даних управляти соціальними процесами, забезпечувати життєдіяльність українського народу, формувати його майбутнє? Складається таке враження, що можновладці

¹ Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна)
E-mail: vskvoretz@cisr.zp.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7558-0773>

переконані в своїх можливостях керувати всіма соціальними процесами без науки.

На Міжнародному симпозіумі «Наука України в умовах сучасних викликів і загроз: проблеми і пріоритети розвитку» Б.А. Маліцький зазначив, «практика опори на науку майже не використовувалася впродовж усіх років розбудови нової України. Витіснення науки в ході проведення реформ на узбіччя пріоритетів країни призвело до запуску процесів деіндустріалізації та детехнологізації економіки і, певною мірою, до деінтелектуалізації суспільства, зниження іміджу науки, привабливості наукової праці, наукового світогляду» (Маліцький 2023: 23).

Соціально-гуманітарне знання за своєю природою прагне до об'єктивності, носить критичний характер щодо реальності і саме цим викликає недовіру або, навіть, ворожість з боку владних суб'єктів та структур. Але, лише спираючись на це знання, можна адекватно зрозуміти соціальні відносини, проблеми, загрози, небезпеки, виклики, ризики та суперечності, а отже знайти способи та засоби оптимального впливу на соціальні процеси.

В період незалежного розвитку України вітчизняні суспільствознавці напрацювали величезний науковий доробок, що спрямований на вирішення практичних проблем українського суспільства, але більшість наукових розробок виявилися незабезпеченими з боку державної влади. В умовах воєнного стану авторитарні методи управління сприймаються як вимушені й тимчасові, але після закінчення російсько-української війни державній владі й суспільству доведеться здійснювати повоєнне відродження країни на основі наукового підходу і тоді будуть затребувані розроблені вітчизняними вченими концепції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, з яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. У 2020 р. Президент НАН України **Б. Патон** навів ґрунтовну оцінку втрати наукою провідної ролі в житті нашого суспільства. «Україна є чи не єдиною в світі великою країною, де протягом останніх 30 років відбулося скорочення ресурсів наукової системи до рівня слаборозвинених країн, хоча на початку дев'яностих років і за чисельністю дослідників, і за рівнем наукоємності ВВП вона входила до кола найбільш розвинених європейських країн, у тому числі була одним із визначних світових лідерів серед космічних держав. Потрібно, щоб наші політики чітко розуміли, що

в сучасному конкурентному світі жодна країна не здатна домогтися успіхів у соціально-економічному розвитку, зберегти свій статус провідної космічної держави, якщо науковців-дослідників у ній стає набагато менше, ніж держслужбовців, працівників правоохоронних органів, служителів релігійної культури, якщо на підтримку вітчизняної науки вкладаються кошти, обсяг яких (за рівнем наукоємності ВВП) на порядок менший, ніж середньосвітовий показник. На жаль, тенденція до скорочення ресурсів вітчизняної науки і ганебного витіснення її на узбіччя державних пріоритетів продовжується дотепер» (Наука 2020: 5–6).

Знецінення наукових здобутків дослідників є проблемою, яку необхідно розглядати не лише у відносинах «держава – наука», але й у відносинах «держава – суспільство», оскільки цей процес зумовлює поки що неусвідомлені негативні зміни в суспільному житті.

Аналіз взаємозв'язку науки і соціокультурної сфери в інформаційному суспільстві став підставою для висновку: «зміни соціокультурної сфери під дією науково-технічного прогресу посилюватимуться, попри зниження інноваційної культури або погіршення ставлення людини до науки і наукової діяльності як до джерел підвищення загального добробуту. Але нові трансформації принесуть нові ризики й самій науці. В загальному інформаційному просторі вже тривалий час домінує, прямо або опосередковано, економічно орієнтований контент. Інформаційні потоки активно витісняють як з особистої, так і з колективної свідомості уявлення про наукову картину світу, науковий світогляд, наукові орієнтири. Поступова втрата інтересу суспільства до науки поглибить дисбаланс між її функціями, коли виробнича (технологічна) функція значно переважатиме пізнавальну, світоглядну, соціокультурну» (Мех 2022: 83).

Результативність процесу державотворення безпосередньо залежить від розвитку соціально-гуманітарного знання. Аналізуючи розвиток гуманітарних наук у світлі сучасних викликів, І. Возний констатує, що «на нинішньому переламному етапі розвитку нашої держави лише завдяки розвитку соціально-гуманітарної складової освіти та науки можливий подальший прогрес державотворення в Україні. Без досліджень та досягнення нових обріїв у сфері соціально-гуманітарних наук нас чекає безрадісне майбутнє. Суспільство потребує професіоналів, які мають не тільки спеціальні знання, а й високий рівень відповідальності перед державою і громадян-

ським суспільством, а це неможливо реалізувати без гуманітарної освіти. На шляху державотворення, який Україна прокладає в сучасному глобалізованому світі, стає очевидно, що важливою передумовою консолідації українського суспільства навколо одвічних цінностей і становлення в ньому особистості, здатної розкрити власну ідентичність в умовах співіснування різних світоглядів і культур, є формування у нашій державі відповідного ставлення до проблем соціально-гуманітарних дисциплін» (Возний 2024: 543-544).

Таким чином, в Україні у функціонуванні науки склалася суперечність, що проявилася у втраті наукою провідної ролі в житті суспільства і необхідності підвищення рівня наукової (інноваційної) культури заради прогресу процесу державотворення. Наведена оцінка Б. Патона змушує осмислити здобутки на шляху, який пройшла вітчизняна суспільствознавча наука в період незалежності України. Необхідна рефлексія, тобто відображення в теоретичних моделях науковців, тих соціальних змін, що пов'язані з трансформацією українського суспільства.

Вивчення соціальних змін в українському суспільстві є однією з найбільш складних проблем вітчизняного суспільствознавства. Соціолог М. Шульга зазначає, що для розуміння і пояснення глибинних процесів у суспільстві, у взаємовідносинах між соціальними групами і класами, для проникнення в сутність нових, що недавно з'явилися соціальних феноменів, необхідно використовувати весь арсенал наукових понять та категорій, спиратися на наукову методологію (Шульга 2011: 6). Пропонуючи пояснювальну схему подолання криз на рівні повсякденного життя українських громадян, дослідник констатує великі труднощі вітчизняної науки в поясненні і оцінці того, що відбувається в країні. «Ми не маємо надійної теорії пояснити нинішній стан українського суспільства, у нас немає необхідного для цього понятійно-категоріального апарату. ... Спроби імпортувати для нашого суспільства пояснювальні схеми, що виникли для пояснення інших суспільств, на перевірку неодноразово виявлялися теж малопродуктивними» (Шульга 2010: 18-19). Дослідник зробив висновок про ключову проблему і одне з основних завдань вітчизняної суспільствознавчої науки. 1) Ніхто окрім самих українських соціологів, не здатний створити адекватну картину українських соціальних реалій, дати їх кваліфікований аналіз, розробити пояснювальну теоретичну модель сус-

пільних процесів. 2) Гостро стоїть завдання створення картини соціологічного бачення сучасного українського суспільства. Потрібні теоретичні моделі пояснення того, що відбувається в країні, потрібен розгалужений науковий апарат, здатний дати адекватний практиці образ суспільства. Без цього наше соціальне життя залишатиметься непоясненим, а, отже, некерованим і не прогнозованим (Шульга 2010: 19).

Зміст поняття «суспільна трансформація», на нашу думку, слід розглядати за запропонованою соціологом Е. Гіденсом моделлю діалектичного взаємозв'язку між суспільним відтворенням і суспільним перетворенням (трансформацією). «Завдання соціології полягає у вивченні результативного врівноваження між суспільним відтворенням і суспільним перетворенням. Суспільне відтворення стосується того, як суспільство зберігає свої головні ознаки в часі; суспільне перетворення – як воно з плином часу змінюється. Суспільне відтворення має місце тому, що існує безперервність у тому, що люди день у день і рік у рік роблять, і в нормах їхньої соціальної поведінки. Зміни відбуваються почасти тому, що люди хочуть, аби вони відбувалися, а почасти через наслідки дій, яких ніхто ані передбачає, ані планує» (Гіденс 1999). Отже, суспільне відтворення зберігає основні ознаки суспільства, його цілісність, а трансформація (суспільні перетворення) є чинником, що зумовлює зміну ознак суспільства, але ці зміни можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Визначивши спрямованість соціальних змін у процесі суспільної трансформації, можна зрозуміти характер трансформації та шлях, яким рухається суспільство.

Запорізькі науковці **В. Воловик** і **Т. Бутченко** у монографії «Філософія наукової свідомості» (Воловик 2017) заклали методологічне підґрунтя аналізу суперечності між втратою наукою провідної ролі в житті суспільства і необхідністю підвищення рівня наукової (інноваційної) культури заради прогресу суспільства та процесу державотворення в Україні. В розробленій авторами **концепції філософії наукової свідомості** представлені категорії, що необхідні для пошуку засобів вирішення вище зазначеної суперечності.

«Філософія наукової свідомості, виступаючи як структурний елемент соціальної філософії, може бути визначена як одна з форм експлікації, розгортання та перебудови уявних моделей, що визначають відношення людини до світу, і світ у ставленні до людини, яка проявляється у взаємозв'язку

соціальних суб'єктів з природою та один з одним на основі здобутих наукою знань про закони та закономірності розвитку навколишніх об'єктів об'єктивної дійсності» (Воловик 2017: 20)

Опора на методологію філософії наукової свідомості, її понятійний апарат, дозволяє осмислити взаємозв'язок створених науковцями теоретичних моделей соціальних явищ і процесів, що пов'язані з трансформацією українського суспільства.

«Об'єктом дослідження філософії наукової свідомості є мисленнєві моделі науки, тих чи інших її структурних елементів, аспектів та сторін. Ця дільниця суспільної свідомості відрізняється тим, що в основі її формування лежить прагнення адекватного відображення об'єктивної реальності, а центральним поняттям, що інтегрує всю систему категорій та понять, служить істина.

Предметом же дослідження філософії наукової свідомості є детермінанти оптимізації розвитку феномену науки, наукового знання, його практичної перевірки та використання для блага людства» (Воловик 2017: 21).

«Наукова культура» розглядається як категорія «соціальної філософії, філософії наукової свідомості та наукознавства, що служить для позначення історично утвореної форми наукових відносин, що обумовлюється відповідною системою наукових знань, мотивів, принципів, способів та методів наукової діяльності спеціально підготовлених соціальних суб'єктів, створюваних ними наукових організацій та інститутів, матеріальних та духовних результатів, цінностей та оцінок, з необхідністю притаманних соціальному організму на певному етапі його розвитку» (Воловик 2017: 147).

Дослідники обґрунтували висновок, що критерієм поступального розвитку наукової свідомості соціального організму – окремої особистості, соціальної групи, конкретного суспільства, людства загалом – є підвищення рівня його наукової культури (Воловик 2017: 160).

Наведені теоретичні та методологічні здобутки суспільствознавчої науки утворюють підґрунтя для осмислення відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Протягом останніх трьох десятиліть в житті українського суспільства відбулися кардинальні зміни, що зумовили перехід до якісно інших засад функціонування, іншої моделі еконо-

мічної системи, зовсім іншої соціальної структури, іншої моделі політичної системи, функціонування іншої моделі соціального управління, трансформації соціокультурних відносин, а головне – формування нового соціокультурного типу особистості людини. Зазначені наслідки соціальних змін потребують фундаментальних досліджень у різних галузях соціально-гуманітарного знання. Наукові дослідження такого рівня спроможні здійснювати потужні наукові колективи або «мозкові центри».

На питання про те, чи існує науково обґрунтована теорія соціальних змін в Україні або теорія розвитку України, суспільствознавці навряд чи зможуть дати ствердну та переконливу відповідь. Водночас українські науковці ведуть пошук засобів, методів, способів створення такої теорії. На нашу думку, філософське осмислення здобутків дослідників суспільно-гуманітарних наук та відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості є однією з передумов розробки теорії соціального розвитку України.

Мета та формування цілей статті (постановка завдання)

Мета статті – осмислення наукових досліджень, що відображають основні соціальні зміни у діалектичному взаємозв'язку процесів суспільного відтворення і трансформації українського суспільства. Завдання статті – огляд основних концепцій трансформації українського суспільства за такими основними напрямками соціальних змін: 1) соціологічний; 2) економічний; 3) демографічний; 4) політичний; 5) соціокультурний; 6) безпековий.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Проблемі осмислення українського суспільства як великої соціальної системи присвячені роботи багатьох вітчизняних науковців. На мою думку, визначальним критерієм в оцінці їхньої значимості постає створення нового знання, яке попереджає соціальних суб'єктів про ті загрози, перед якими вони опинилися. Поряд із матеріальним та духовним виробництвом перед людьми постійно постає проблема забезпечення (створення, виробництва, оновлення, збереження) безпечних умов життєдіяльності. Тому необхідно звернути увагу на роботи авторів, які виявилися найбільш переконливими у питаннях про загрози, небезпеки, ризики та виклики, перед якими опинилося пострадянське українське суспільство.

В осмисленні соціальних змін у процесі трансформації українського суспільства виділилися такі напрями: соціологічний, економічний, політичний, демографічний, соціокультурний, безпековий.

В осмисленні українського суспільства провідну роль відіграє Інститут соціології НАН України, вчені якого здійснюють фундаментальне дослідження «Українське суспільство. Моніторинг соціальних змін» (яке безперервно проводиться з 1992 року). Науковці Інституту соціології провели дослідження соціальних змін в українському суспільстві в ході російсько-української війни. Серед вчених Інституту соціології багаторічною працею відзначилися такі як **В. Ворона, Є. Головаха, Н. Паніна, М. Шульга, Л. Сохань, Л. Бевзенко, В. Бурлачук, О. Вишняк, О. Злобіна, С. Дембіцький, Н. Костенко, С. Макеєв, В. Пилипенко, О. Рєзнік, А. Ручка, В. Степаненко, В. Тарасенко, Г. Чепурко, О. Шульга** та інші. Величезним досягненням Інституту є багаторічні дослідження інституційних змін, трансформації соціальної структури країни, зростання соціальної нерівності та напруженості, суспільних суперечностей і соціальних конфліктів, змін у соціальних настроях різних регіонів України. На жаль, більшість здобутків науковців Інституту виявилися незатребуваними з боку органів державної влади, місцевого самоврядування, бізнесу та структур громадянського суспільства.

Науковці Інституту соціології НАН України вказують на суперечливий характер суспільного життя і необхідність діалектичного підходу до аналізу соціальних змін в Україні, тобто теорія повинна ґрунтуватися на практиці та оновлюватися, забезпечуючи потреби соціально адекватного управління. «Не тільки теорія, а й практика суспільних реформ і трансформацій в Україні – це відкритий процес без готових відповідей. Після перших спроб незалежної України прискорено адаптуватися до сучасного цивілізованого світу з'ясувалося, що шлях трансформації є куди складнішим і тривалішим, аніж здавалося спочатку. Водночас нині цілком зрозуміло: щоб глибше пізнати зміст цього тривалого процесу і визначити орієнтири політики у різних вимірах її, потрібні подальші системні дослідження суспільних трансформацій, аналіз чинників, що на них впливають, вивчення соціологічних теорій соціо-політичних процесів та їх адаптація до українських реалій, а також гармонізація практики бага-

товимірних перетворень в Україні зі світовими трансформаціями» (Суспільна 2004: 12). Отже, однією із передумов ефективності соціального управління є дотримання принципу діалектичної єдності соціальної теорії і соціальної практики.

Соціологи **Н. Паніна** і **Є. Головаха** обґрунтували *концепцію подвійної інституційної системи* як методологічну основу осмислення соціальних змін в українському суспільстві з позицій цивілізаційного (соціокультурного) підходу. Вони довели, що в другій половині 90-х років ХХ ст. в Україні склалася подвійна інституційна система, завдяки якій вдалося уникнути агресивних конфліктів. З одного боку, «системотворчі інститути радянського суспільства, втративши легальність в результаті перебудови та розвалу СРСР, не втратили традиційної легітимності – згоди людей із соціальними правилами, заснованими на ідеології державного патерналізму, збереженні державної власності на великі підприємства, соціалістичних пільг для населення та привілеїв для правлячої еліти, незмінності державного сектору в соціальній сфері, освіті, охороні здоров'я, науці, художній культурі, управлінні конфесійними та міжетнічними відносинами. З іншого боку, нелегальні (тіньові) інститути радянського суспільства – тіньовий ринок («ліве» виробництво та спекуляція в умовах дефіциту), блат та корупція, організована злочинність, подвійна мораль (розрив між публічною та приватною моральною позиціями) – трансформувалися в легальні інститути «перехідного суспільства», але не набули належної легітимності через їхнє масове сприйняття як «узаконене беззаконня». Звідси і незгода людей жити за формально легалізованими, але такими, що залишаються «тіньовими» по суті, правилами і визнавати нові установи як базисну інституційну інфраструктуру суспільства. Зазнаючи почуття аномічної деморалізованості, недовіри та незадоволеності своїм становищем у суспільстві, більшість громадян України перебували у стані амбівалентності по відношенню до інституційних утворень, легальність чи легітимність яких незабезпечені правом чи мораллю» (Головаха 2006: 43).

Концепція подвійної інституційної системи пояснює обумовленість того шляху, яким рухалося українське суспільство. «І хоча влада України постійно підкреслювала свою прихильність західній ідеології та своє прагнення до інтеграції із Заходом, утворилася «держава-кентавр» (з головою, спрямованою на Захід, але не здатне

реально рухатися у бажаному напрямку через базис, що ґрунтується своїми «соціалістичними копитами») являла собою «перехідний соціум», чий статус ставав дедалі невизначенішим з погляду демократичної та ринкової перспективи. Під впливом різноспрямованих імпульсів політичного та економічного розвитку «суспільний організм» еволюціонував у напрямку, протилежному початковим декларованим очікуванням, коли на тлі масового розчарування в чудодійності демократичних декларацій посилювалася ностальгія за втраченим «соціальним порядком» (Головаха 2006: 42).

Соціолог **М. Шульга** присвятив свою наукову творчість осмисленню соціальних змін в українському суспільстві, а серед його наукових здобутків чільне місце займає *концепція системної кризи українського суспільства* (Шульга 2010: 7-31). Пізніше дослідник розробив *концепцію соціальної матриці*, а стан українського суспільства у 2018 р. оцінив як «збій соціальної матриці». Під поняттям «соціальна матриця» розуміється парадигма буття соціуму. Соціальна матриця розглядається як базисна структура соціальних відносин, які забезпечують даний тип існування суспільства або його спосіб життя. В ній втілені засади соціального порядку даного суспільства. Матриця являє собою приховану парадигму принципів діяльності та мислення, форму реакцій, що спираються на колективні міфи і традиції. Вона є результатом тривалої еволюції певного соціального організму, формується під впливом багатьох факторів природного і соціального середовища. Матриця постає глибинною основою стійкої системи практик суспільства, які забезпечують відтворення останнього в природному та соціальному середовищі. Соціальна матриця включає в себе модель ставлення до навколишнього світу, способи і форми його освоєння, що історично склалися в даному суспільстві. На основі установлених соціальних практик формується картина світу, уявлення про головні риси світопорядку і розуміння сенсу відносин між його соціальними структурами. Ці уявлення та розуміння становлять ядро культури даного суспільства, яке підтримується й відтворюється протягом історичної епохи. Найбільш глибинні й життєво важливі взаємозв'язки, тобто ті, які становлять основу суспільства, які в остаточному підсумку визначають цілісність, стійкість у часі й якісне відтворення суспільства, можна визначити як соціальну матрицю в широкому сенсі (Шульга 2018: 14–15).

Для розвитку теорії соціальних змін важливе значення мають розроблені **М. Лепським концепція соціального прогнозування і проєктування процесів політичного і соціального розвитку**, а також – *концепція миротворення*. В монографії «Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів» обґрунтовано назрілу необхідність наукової концептуалізації стратегічного прогнозування. Дослідник аргументовано доводить, що «впровадження у практику втілення стратегічних проєктів майбутнього як окремих суспільств, так і світового співтовариства, теорії керованого хаосу визначає потребу наукової концептуалізації стратегічного прогнозування в умовах відкритості, нелінійності, неврівноваженості та невизначеності. Ця ситуація вимагає від науковців вдосконалення інструментарію систематизації та комплексування методів прогнозування та стратегічного управління у сфері політики, а саме у визначенні політичного процесу у модальності майбутнього» (Стратегічне 2012: 5).

Економічний напрям дослідження соціальних змін у пострадянському українському суспільстві виявився досить широко представлений науковими працями. Економічні процеси в пострадянській Україні досліджували такі вчені як **О. Білорус, В. Вишневецький, Л. Воротіна, В. Гець, О. Гош, В. Дементьєв, О. Кендюхов, Е. Лібанова, В. Ляшенко, Ю. Макогон, М. Павловський, Ю. Пахомов, В. Сіренко, О. Соскін, В. Тарасевич, А. Філіпенко, В. Черняк, М. Чумаченко, О. Шнипко** та інші. В роботах цих вчених розкриваються сутність і зміст економічних та соціальних процесів, їхній вплив на життя та напрям руху українського суспільства.

М. Павловський розробив *концепцію економічних реформ як чинника трансформації суспільства*. «Економічні реформи – це такі перетворення, такі зміни в системі ведення господарства, організації виробництва і управління економікою, грошово-фінансовою, соціальною і екологічною сферами, які зачіпають співвідношення між різними формами власності, між державним регулюванням і ринковим саморегулюванням, між лібералізацією і протекціонізмом, між відкритістю та закритістю суспільства, між рівністю і свободою, між глобалізацією і самодостатністю економіки, між інтеграцією і національними інтересами» (Павловський 2001: 18).

Особливим видом реформ, за оцінкою **М. Павловського**, були реформи, що проводи-

лися в постсоціалістичних країнах. Ці реформи пов'язані з переходом від централізованої планової економіки до ринкової. Економічні реформи в цьому разі трансформують суспільство, ведуть до зміни соціально-економічного середовища. Реформування як перехід від соціалізму до ринкових відносин у другій половині ХХ століття проводився за двома моделями. Перша – за єдиною моделлю Чиказької неоконсервативної школи на базі монетаристської теорії Фрідмена, яку впроваджували в життя Міжнародний валютний фонд (МВФ) і Світовий банк (СБ), як у латиноамериканських, так і в постсоціалістичних країнах. Друга – це модель реформ Китайської Народної Республіки, в основу якої була покладена інноваційна теорія М. Туган-Барановського на основі інновацій та інвестицій у пріоритетні галузі. Реформи за першою моделлю виявились надзвичайно затратними і руйнівними. Україна за роки реформ утратила майже 75 відсотків свого економічного потенціалу і була відкинута із десятки найрозвинутіших країн світу далеко за 100-е місце. Китай же за роки реформ мав приріст ВВП на рівні 8–12 відсотків за рік і протягом усього періоду – зростання добробуту свого населення (Павловський 2001: 18).

Наслідки ринкових реформ, що розгорнулися в Україні в 90-х роках ХХ ст., зумовили поштовх наукових пошуків українських економістів, які прагнули знайти шляхи і засоби подолання економічної кризи та деградації суспільства. В результаті досліджень українських економістів з'явилися теорії та концепції, що містили альтернативні моделі формування нової економічної системи в Україні.

О. Соскін розробив *модель народного капіталізму*, бо в Україні «склалася ситуація, що потребує якісної зміни економічної моделі розвитку та відповідних глибинних зрушень у структурі власності та інших інститутів. Щоб уникнути поглиблення економічної, фінансової та соціальної кризи з потенційними серйозними наслідками для економіки і добробуту, економічну модель України має бути переорієнтовано зі стимулювання та фінансової підтримки великого фінансово-промислового капіталу на розвиток конкуренції, оптимізацію регулятивних функцій держави та її ролі в національному процесі відтворення, усіяку активізацію малого і середнього бізнесу. Фактично це означає зміну економічної моделі розвитку України: з моделі державно-монополістичного, кланово-олігар-

хічного капіталізму на модель народного капіталізму, що має реальний потенціал для того, щоб краще і швидше подолати проблеми, пов'язані з перманентним дефіцитом державного бюджету та стрімким збільшенням державного зовнішнього і внутрішнього боргу, збалансувати попит та пропозицію, стимулювати розвиток внутрішніх ринків капіталу і вийти на траєкторію економічного росту» (Соскін 2014).

А. Філіпенко описав *модель народної економіки* для України, принципи якої близькі до скандинавської моделі. Вона передбачає широке залучення громадян до всіх економічних процесів, починаючи з реальної приватизації та акціонування в інтересах переважної частини суспільства (а не групи олігархів, як це сталося в Україні), та до управління підприємствами і установами всіх форм власності. Для виправлення ситуації, яка в соціальному вимірі набуває загрозливого характеру, потрібно обмежити обсяги власності в одних руках, щоб протидіяти латифундації на селі, яка вже зустрічається, та надконцентрації промислової власності, яка нині існує. В управлінні підприємствами різних типів в Україні практично не беруть участі громадяни. Водночас у розвинутих країнах вагому роль у вирішенні соціальних і виробничих питань на всіх рівнях відіграють профспілки, які реально захищають інтереси трудящих, долучаються до управління компаніями і фірмами. Одним із важливих напрямів модернізації суспільства є формування в Україні раціональної економіки. Її основу складає економічна зацікавленість, тобто прагнення підприємців, у т.ч. власників акцій, до максимізації прибутку: землевласники хочуть отримати відповідну ренту, капіталісти – вигідний відсотковий прибуток на капітал; робітники зацікавлені в отриманні суспільно необхідного рівня заробітної платні (Кризи, 2022: 3-4).

Як модель народної економіки, так і модель народного капіталізму, орієнтує на роздержавлення економіки і має антиолігархічну спрямованість. Відмінність між ними в тому, що в моделі О. Соскіна пріоритет надається капіталізації суспільства, а в моделі А. Філіпенка – соціалізації.

В. Тарасевич, обґрунтовуючи *модель державного соціалізованого капіталізму*, пропонує гармонізувати процеси капіталізації та соціалізації в Україні. «Ставлячи високі вимоги до молодої національної держави, українці впевнені в необхідності значно її посилити, щоб вона могла забезпечити відповідний національному

характерові та інтересам більшості громадян *курс на демократичну ліберальну соціалізацію суспільства і модернізацію країни*. Тому держава повинна мати більш потужний капітал і ресурси, ніж національна буржуазія, стати більш ефективним загальнонаціональним капіталістом на службі народу. Інакше кажучи, у сучасних умовах *державний соціалізований капіталізм* значно більшою мірою відповідає названому курсу, ніж панівний олігархічний» (Тарасевич, 2011).

О. Кендюхов обґрунтував *концепцію створення постіндустріальної економіки України*. Він доводить, що сучасна держава виступає інститутом, покликаним забезпечити довгострокове благополуччя суспільства і саме це має бути сенсом існування держави, визначати її головну мету. Забезпечення довгострокового благополуччя українського суспільства можливе за умови, якщо українська економіка досягне високої стійкої конкурентоспроможності в умовах глобальної конкуренції. У доступний для огляду період рівень життя населення та екологічну безпеку будуть забезпечувати біотехнології, інформаційно-комунікаційні технології, нанотехнології, створення нових матеріалів, несиловинні джерела енергії, транспорт, технології, пов'язані із захистом довкілля. Все це призведе до стрімкого посилення міжнародної конкуренції за інтелектуальні ресурси. Якщо постіндустріальна інтелектуальна економіка в Україні не буде створена протягом найближчих 20-25 років, то реальне майбутнє України – територія для розміщення шкідливих виробництв із дешевою робочою силою. Єдиний вихід – форсоване формування постіндустріальної інтелектуальної економіки в Україні шляхом забезпечення зростання інтелектуального капіталу та розвитку інтелектуальної праці як основних факторів виробництва. І цей процес зобов'язана ініціювати й активно реалізовувати держава (Кендюхов, 2009).

У 2009 р. в *Національній доповіді «Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави»* здійснено комплексний аналіз стану та визначальних тенденцій економічного, соціального, політико-правового та гуманітарного розвитку України у світлі загроз і ризиків, пов'язаних у тому числі з кризовими процесами в сучасному світі. Висвітлено макроекономічні зміни, трансформації реального сектору економіки, небезпеки у сфері енергетики, екології. Значну увагу приділено проблемам досягнення ефективного державного управління, подолання політичної

кризи, стабілізації фінансового сектору, розвитку діалогу влади, бізнесу та громадянського суспільства, трансформації соціогуманітарної сфери. Авторами доповіді запропоновано бачення стратегії, шляхів і механізмів подолання системної кризи та виведення країни на орієнтири динамічного зростання. Вирішення соціально-економічних проблем органічно пов'язано зі збереженням і зміцненням демографічного потенціалу, пріоритетами людського розвитку, завданнями консолідації української політичної нації і формування цілісного соціогуманітарного простору України [Соціально-економічний 2009].

Актуалізація *демографічного напрямку розвитку теорії соціальних змін* зумовлена демографічною кризою, яка перетворилася на одну із постійних складових життєдіяльності українського суспільства. За всю історію України найбільшу чисельність її населення становило на 01.01.1993 р., коли воно становило 52,244 млн. осіб (Чисельність, 1993). На 1 вересня 2018 р. загальна чисельність населення України, за даними Державної служби статистики України, склала 42,234 млн. осіб (наявне населення) [Чисельність 2018]. Офіційна статистика про демографічні зміни в Україні засвідчує, що протягом названих 25 років населення країни скоротилося на 10 млн. осіб., або на 19 %. Таке різке скорочення населення сучасної України дає підстави для висунення гіпотези про переростання демографічної кризи кінця ХХ – початку ХХІ ст. в демографічну катастрофу українського суспільства, адже за загальною кількістю скорочення населення (10 млн. осіб) ці втрати не поступаються, ані втратам під час Голодомору 1932-1933 рр. (від 4 до 6 млн. осіб), ані втратам під час Другої світової війни (близько 9 млн. осіб).

Провідну роль у дослідженні демографічних процесів відіграє Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України – єдина профільна науково-дослідна установа НАН України, яка спеціалізується на системних дослідженнях демографічного і соціального розвитку, проводить фундаментальні та прикладні дослідження, моделює новітні тенденції, розробляє комплексні демографічні прогнози та концептуальні засади державної соціально-демографічної політики. Серед наукових здобутків Інституту слід зазначити *концепцію демографічної політики* (С. Пирожков, Е. Лібанова) та *концепцію трансформації демографічних процесів в Україні* (О. Гладун). Тематика досліджень

Інституту охоплює різні характеристики населення (демографічні виміри якості життя, демографічні складові людського розвитку, імперативи демографічного старіння, трудова міграція), проблеми соціального, гуманітарного, людського, а також сталого розвитку.

В осмисленні трансформації сучасного українського суспільства, на нашу думку, провідне місце займають дві монографії вчених-демографів. Монографія **О. Гладуна** «Нариси з демографічної історії України ХХ століття» (Гладун, 2018), в якій проаналізовано трансформації демографічних процесів в Україні в історичній ретроспективі, відображено зміни, які відбули більше ніж за сторічний період, у процесах смертності, народжуваності, шлюбності, розлучуваності та міграції. Особливу увагу вчений приділена оцінці демографічних втрат України внаслідок соціальних катастроф, якими багата історія України.

Колективна монографія «Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності» присвячена висвітленню процесів, що відображають глибоку соціально-демографічну трансформацію українського суспільства у перше тридцятиріччя відновлення її незалежності. В монографії демографічне відтворення в Україні, його чинники та новітні тенденції, структурні особливості населення досліджуються у взаємозв'язку з тими загальними процесами суспільно-економічної модернізації, які переживає Україна (Населення, 2023).

Зміст *політичного напрямку розвитку теорії соціальних змін* в Україні полягає у розкритті особливостей політичної системи та її ядра – державної влади, а також моделі управління суспільством та шляху його руху.

Аналіз політичних змін у будь-якому суспільстві вимагає розуміння сутності політичного процесу. **В. Воловик** обґрунтував *методологію аналізу політичної сфери життя кожного суспільства*. Політичний процес, на його думку, слід розглядати у якості категорії політології, політичної соціології, соціальної і політичної філософії, що позначає сукупність послідовно змінюючих один одного політичних станів, що об'єктивно склалася, у якій знаходить свій вираз певна спрямована зміна системи державного устрою суспільства. Політичний стан розуміється як сукупність властивостей, притаманних соціальному організму – суспільству, класу, більш дрібній соціальній групі, окремій особистості – в конкретний період його становлення і розвитку, у якій зна-

ходить свій вираз стан відносин до існуючої системи державного устрою, державної влади, що склалася в ньому (Воловик 2011: 87-88). Зміна «станів відносин до існуючої системи державного устрою» визначає характер відношення громадян та інших суб'єктів до державної влади.

У 2009 р. академік **В. Геєць** обґрунтував *концепцію зміни моделі соціального управління в Україні*. Пострадянський період – це час формування державності та трансформації суспільного і економічного життя, якщо трансформацію розглядати як пошук шляху до якісно нового стану справ у суспільстві, державі, економіці. Оскільки кінець ХХ ст. позначився у глобальному масштабі успіхами країн з ринковою економікою, де свобода і демократія є основоположними як у суспільному, так і в економічному житті, то вся сукупність рішень у визначенні подальшого розвитку пов'язувалася виключно із вільним ринком, який в умовах переходу від соціалізму до капіталізму став своєрідністю абсолютизму, який лібералізував усі сфери суспільного життя і особливо відносини між державою і бізнесом. Багато в чому нелегальні, непрозорі, а часто й злочинні ринкові відносини між державою і бізнесом стали основою магістрального шляху абсолютизації ринку, якому дозволено все. Хоча декларувалося, що країна поставила завдання стати країною з цивілізованою ринковою економікою і досягнути результату, що стане основоположною моделлю життя, по суті, попередня модель абсолютизму держави в Україні, як і в інших країнах, рухалась до абсолютизму ринку. Склалася суспільна атмосфера, де «нова ідеологія» стала «тотальною свободою», яка дозволяє йти шляхом збагачення без будь-яких обмежень, а псевдоринкові відносини виявилися домінуючими в багатьох сферах, особливо в частині взаємодії держави і бізнесу (Геєць, 2009: 342). Саме утвердження абсолютизму ринку як моделі ліберальної держави створило соціально-економічну та соціокультурну основу тотальної корумпованості державного апарату і формування олігархічної влади.

Яким могло бути відношення громадян до державної влади та її політики в умовах багатолітнього руйнування демографічного, економічного, трудового, соціального, освітнього, наукового, технологічного, людського капіталу? Такі тенденції послабляли довіру громадян до державної влади. Цю проблему було детально розглянуто в монографії науковців Інституту соціології «Суспільство недовіри». І лише після початку

російсько-української війни видатний соціолог **Є. Головаха** навів результати соціологічних досліджень, які засвідчили різке зростання авторитету держави серед громадян та довіри до неї.

У 2019 р. соціолог М. Шульга констатував, що багаторічна системна криза українського суспільства зумовлена неспроможністю правлячої еліти знайти адекватні відповіді на історичні виклики. Він зазначає, що «в наш час **центральним викликом** для суспільства, яке перебуває в кризовому стані вже кілька десятиліть є зміна еліт, а точніше пошук таких еліт, які здатні знайти правильні рішення на історичні виклики, які накопичились. Проте суспільство сьогодні перебуває в такому стані (слабкість і дезорганізованість державних інститутів, інтелектуальна нерозвиненість, низький авторитет і слабкий вплив на суспільство політичних, наукових і художніх еліт), коли воно не здатне здійснити **ефективну зміну еліт** (незацікавленість олігархічного ядра, змова олігархів з транснаціональними компаніями і міжнародними інститутами, відсутність у суспільстві або мала кількість у ньому соціальних інститутів, що розпізнають виклики, слабка і нерозвинена вітчизняна інтелектуальна і мистецька еліти)» (Шульга, 2019: 403).

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України відіграє провідну роль у дослідженні політичної сфери в українському суспільстві. У розвиток української політичної науки неоціненний внесок зробили науковці цього Інституту, особливо **І. Курас, Ю. Левенець, О. Рафальський, М. Михальченко, Ф. Рудич, В. Войналович, Г. Зеленько, В. Котигоренко, О. Майборода, В. Солдатенко, Ю. Шайгородський, М. Юрій**.

Вчені Інституту розробили **концепцію політичного процесу в незалежній Україні**. У монографії «Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми» (Політичний, 2022) вони дослідили результати політичних змін в українському суспільстві, визначили здобутки і втрати в розвитку політичної сфери. Вони зазначають: «Політичний процес в Україні за роки незалежності основними своїми лініями забезпечив рух до становлення національної державності, політичної системи суспільства та її інститутів, системи державного управління, утвердження міжнародної суб'єктності нашої країни. Безумовне досягнення політичного розвитку України – утвердження в ній демократії у таких її проявах як свобода думки й слова, політичної та громадянської самооргані-

зації людей, свобода політичного вибору, місцеве самоврядування. Не менш вагомими є успіхи в розвитку і піднесенні політичної культури населення, подоланні у його свідомості рудиментів тоталітарної епохи, у запровадженні демократичної моделі в етнополітичній і духовній сферах.

Науковий аналіз наявного стану політичного поля країни має користь насамперед як спосіб виявлення проблем, вирішення яких може відкрити реальну перспективу досягнення кінцевої мети національного транзиту – вихід на рівень розвитку сучасних передових країн і запровадження суспільно-політичної моделі на ліберально-демократичних засадах» (Політичний, 2022: 698).

Три десятиліття – це період, протягом якого вступило в самостійне життя нове покоління, а тому поряд із здобутками в політичній сфері, не менш важливими є нереалізовані можливості поступального розвитку та проблеми політичного розвитку, що не дозволили вивести українське суспільство на рівень передових країн. Впродовж трьох десятиліть Лі Куан Ю разом зі своєю урядовою командою вивів Сингапур із «третього світу» в «перший». Цей досвід може бути дуже цінним для подальшої трансформації українського суспільства.

Вчені Інституту, дослідивши проблеми і суперечності політичного розвитку України, що виникали на шляху вдосконалення її політичної системи, розробили **концепцію кризи політичного розвитку України**. В монографії «Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання» досліджено кризу ідентичності, кризу легітимності, кризу розподілу, кризу проникнення, кризу участі та їхній вплив на суспільно-політичні процеси та зовнішню політику України (Кризи політичного).

В ході дослідження соціальних змін в українському суспільстві швидко сформувався **соціокультурний напрям**, який зайняв одне із провідних місць у вітчизняній науці. Після здобуття Україною незалежності науковці відмовилися від формаційного підходу разом із його теоретичним фундаментом – марксизмом – на пострадянському просторі як пережиток, який не може бути корисним для розуміння суспільства. З того часу в Україні для вивчення суспільства було запроваджено домінуючий на Заході цивілізаційний підхід, відповідно до якого основою життєдіяльності суспільства визнається не економіка, а культура. Зміна підходу до вивчення суспільства зумовила кардинальну зміну методології та інструмен-

тарію його дослідження, а також формування іншої моделі системи управління суспільством. В нових умовах в управлінні суспільством головним об'єктом дослідження постає не економічна діяльність та народногосподарські досягнення, а культурні засоби впливу на суспільство, що спрямовані на формування певних цінностей, але нерідко ці засоби використовуються для маніпулювання свідомістю людей. Як засвідчує наш вітчизняний досвід, у такій моделі соціального управління, реальні соціальні процеси нерідко підміняються імітаційними. Цивілізаційний підхід, як і будь-який інший методологічний підхід, має як сильні, так і слабкі сторони.

Кожна держава сучасного світу прагне визначити напрям і шлях руху свого суспільства, а для цього необхідно мати уявлення про майбутній образ цього суспільства. Мова йде про те, що напрям руху суспільства повинен визначатися рухом від реальної моделі суспільства до ідеальної моделі цього ж суспільства. На жаль, в пострадянській Україні правлячі кола завжди жили сьогоднішніми інтересами, але ніколи навіть мови не вела про майбутнє українського суспільства, про формування суспільно-політичного ідеалу.

В. Воловик обґрунтував *концепцію суспільно-політичного ідеалу українського суспільства*. Він зазначав, що «досі відсутня чітко сформульована українська ідея – форма мисленевого осягнення сьогоднішньої соціальної реальності, яка б визначала напрямок руху нашого суспільства і привабливий соціально-політичний ідеал – така система державного устрою і державної влади, до встановлення якої, по-перше, будуть спрямовані думки, почуття і дії наших співгромадян, і яка, по-друге, після встановлення забезпечить формування вітчизни для народу України в майбутньому (Воловик, 2011: 167-168).

Перспективним може бути науковий пошук, який спирається на глибокий об'єктивний аналіз історичного розвитку українського суспільства, який, враховуючи минулий досвід, виходить із теперішнього положення країни і націлений на досягнення кращого майбутнього. Інакше кажучи, *пошук привабливого суспільно-політичного ідеалу України слід вести на шляхах її соціального прогресу, тобто всебічного і гармонійного розвитку суспільства, його економіки і культури, підйому матеріального добробуту народу і розквіту його духовного життя, зростання ступеню свободи особистості кожного громадянина у розвитку його соціально значу-*

щих, цінних і потрібних суспільству здібностей (Воловик, 2011: 168-169).

В реалізації соціокультурного напрямку дослідження соціальних змін в Україні провідну роль відіграв Інститут світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України (ІСЕМВ) [Інститут]. Науковці ІСЕМВ зробили вагомий внесок у вивчення цивілізаційного розвитку людства, розробили *концепцію соціокультурного розвитку* (Ю. Павленко), *концепцію безпеки глобального розвитку* (О. Білорус), *концепцію цивілізаційної структури сучасного світу* (Ю. Павленко, С. Кримський, Ю. Пахомов). В дослідженнях цих вчених міститься аналіз соціальних явищ та процесів, які породжують загрози, небезпеки, ризики та виклики для українського народу та інших соціальних суб'єктів.

Серед кількох десятків монографій та наукових збірок науковців ІСЕМВ найбільш вагомим здобутком постає видання фундаментального дослідження «Цивілізаційна структура сучасного світу» у трьох томах, що включає: том 1 «Глобальні трансформації сучасності», том 2 «Макрохристиянський світ в епоху глобалізації», том 3 «Цивілізації Сходу в умовах глобалізації» – у двох книгах: 1) «Мусульмансько-Афразійська та Індійсько-Південноазійська цивілізації», 2) «Китайсько-далекосхідний цивілізаційний світ та африканська цивілізаційна спільність. Глобальні трансформації та уроки для України» (Інститут, 2006).

Восени 2013 р. ІСЕМВ було ліквідовано, а в результаті цього припинили існування кілька наукових шкіл. В одній із телепередач український філософ Андрій Баумейстр стверджував, що в післявоєнний період для утвердження нової суб'єктності України доведеться створювати і розвивати науково-дослідні центри, що спеціалізуються на дослідженні проблем Китаю, арабського світу, народів латинської Америки, Африки.

Одним із найважливіших визнається *безпековий напрям розвитку теорії соціальних змін в Україні*. В його реалізації провідним є Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД). Вагому роль в дослідженнях НІСД відіграють такі вчені як **В. Горбулін, О. Богомолов, Я. Жаліло, О. Ляшенко, М. Розумний, Б. Парахонський**.

Науковці Інституту в монографії «Світова гібридна війна: український фронт» розробили *концепцію гібридної війни* в контексті протистояння України і Росії. Автори розкрили сутність гібридної війни у контексті кризи світової без-

пеки, а її феномен – як новітній вид глобального протистояння, розглянули причини та передумови російської агресії проти України, її стратегічні цілі та особливості ведення гібридної війни у різних вимірах: воєнному, політичному, економічному, соціальному, гуманітарному, інформаційному (Світова, 2017).

Б. Парахонський і Г. Яворська в монографії «Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл» розробили *концепцію війни і миру*. Вони розглядають проблеми «онтології війни і миру в контексті досвіду України у протидії російській гібридній війні, яка стала довгостроковим чинником деструктивних впливів на українську політичну, економічну та соціальну реальність. Агресивні дії РФ спричиняють руйнівні наслідки для системи світового порядку та міжнародної безпеки, є головним чинником дестабілізації безпекового середовища в регіональному оточенні України. У праці сутність війни і миру розкривається через стратегічну та безпекову парадигми, із включенням різнорівневої взаємодії когнітивних смислів» (Парахонський, 2019).

Таким чином, огляд концепцій соціальних змін в Україні є спробою відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості.

Висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі

Дослідження відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості дає підстави для таких висновків.

1. В Україні у функціонуванні науки склалася суперечність, що проявилася у втраті наукою провідної ролі в житті суспільства і необхідністю підвищення рівня наукової (інноваційної) культури заради прогресу державотворення.

2. Методологічні засади аналізу відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості мають спиратися на категоріальний апарат концепції філософії наукової свідомості.

3. У дослідженні соціальних змін необхідно спиратися на сформульоване Е. Гіденсом завдання соціології – вивчення результативного врівноваження між суспільним відтворенням і суспільним перетворенням. Роль цього діалектичного взаємозв'язку полягає в тому, що суспільне відтворення зберігає основні ознаки суспільства, його цілісність, а трансформація (суспільні перетворення) є чинником, що зумовлює зміну ознак суспільства, але ці зміни можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Визначивши спрямованість соціальних змін у процесі суспільної

трансформації, можна зрозуміти характер трансформації та шлях, яким рухається суспільство.

4. Соціологічний напрям дослідження соціальних змін в українському суспільстві представлений такими теоретичними здобутками: концепція подвійної інституційної системи (Н. Паніна і Є. Головаха); концепція системної кризи українського суспільства і концепція соціальної матриці (М. Шульга); концепція соціального прогнозування і проектування процесів політичного і соціального розвитку і концепція миротворення (М. Лепським).

5. Економічний напрям дослідження соціальних змін включає: концепцію економічних реформ як чинника трансформації суспільства (М. Павловський); стратегію подолання системної кризи (В. Геєць); концепцію моделі народного капіталізму (О. Соскін); концепцію моделі народної економіки (А. Філіпенко); концепцію моделі державного соціалізованого капіталізму (В. Тарасевич); концепцію створення постіндустріальної економіки України (О. Кендюхов);

6. Демографічний напрям дослідження соціальних змін включає концепцію демографічної політики (С. Пирожков, Е. Лібанова) та концепцію трансформації демографічних процесів в Україні (О. Гладун).

7. Політичний напрям дослідження соціальних змін включає: методологію аналізу політичної сфери життя суспільства (В. Воловик); концепцію зміни моделі соціального управління в Україні (В. Геєць); концепцію політичного процесу в незалежній Україні (О. Рафальський); концепцію кризи політичного розвитку України (Г. Зеленько).

8. Соціокультурний напрям вивчення соціальних змін охоплює: концепцію суспільно-політичного ідеалу українського суспільства (В. Воловик); концепцію соціокультурного розвитку (Ю. Павленко), концепцію безпеки глобального розвитку (О. Білорус), концепцію цивілізаційної структури сучасного світу (Ю. Павленко, С. Кримський, Ю. Пахомов).

9. Безпековий напрям дослідження соціальних змін включає: концепцію гібридної війни в контексті протистояння України і Росії (В. Горбулін), концепцію онтології війни і миру (Б. Парахонський, Г. Яворська).

Таким чином, спроба осмислення основних концепцій соціальних змін, що пов'язані з трансформацією сучасного українського суспільства, засвідчує, що з одного боку, поява цих концепцій зумовлена проблемами і суперечностями соціаль-

ної реальності, а з другого боку, спрямованість цих концепцій на їх вирішення. Опора на ці концепції в період повоєнного відновлення сприятиме подоланню у функціонуванні науки супер-

ечності, що проявилася у втраті наукою провідної ролі в житті суспільства і необхідністю підвищення рівня наукової (інноваційної) культури заради прогресу процесу державотворення.

Список використаних джерел

- Возний І. П. Гуманітарні науки в світлі сучасних викликів. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. № 39 (травень). 2024. С. 540-544. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/2376>
- Воловик В. И., Бутченко Т. И. Філософія наукової свідомості. Монографія. Запоріжжя : КСК-Альянс. 2017. 180 с.
- Воловик В. І. (2011) Політична філософія: Навчальний посібник. Запоріжжя: КСК Альянс, 2011. 184 с.
- Геєць В.М. (2009). Розвиток і кризи в Україні – суперечності трансформації. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства. Збірник наукових праць*. Випуск 15. С. 338-352.
- Гладун О. М. (2018). Нариси з демографічної історії України ХХ століття : Монографія. НАН України, Ін-т демограф. та соціальн. дослідж. ім. М.В. Птухи. Київ, 2018. 224 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglefindmkaj/https://idss.org.ua/monografii/Gl.pdf>
- Головаха Є., Паніна Н. Основні етапи та тенденції трансформації українського суспільства: від перебудови до «помаранчевої революції». *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2006, № 3. С.32-51.
- Гіденс Е. Соціологія: пер. с англ. Київ: Основи, 1999. 726 с. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-11409.html>
- Інститут світової економіки та міжнародних відносин. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA//Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000310>
- Інститут світової економіки та міжнародних відносин. Публікації. (2006); 2007; 2008. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Org/publication/books/Pages/default.aspx?OrgID=0000310>
- Кендюхов О.В. (2009) Стратегія соціально-економічного розвитку України: мета, завдання і ключові проблеми. *Економіка промисловості, 2009.р* № 47(4). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc...47/st_47_01.pdf
- Кризи політичного розвитку в Україні: причини, зміст і способи нівелювання : монографія / авт. кол.: Г. І. Зеленько (керівник, наук. ред.), Р. В. Балабан, С. Г. Брехаря, Л. Л. Кияниця, О. Ю. Кондратенко, Н. В. Кононенко, Т. М. Ляшенко. Київ : ІПіЕнД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 352 с.
- Маліцький Б. А. Наукоцентрична державна політика як необхідний та ефективний інструмент покращення умов життя в Україні. *Наука та наукознавство*. 2023. № 1 (119). С. 18-34. <https://doi.org/10.15407/sofs2023.01.018>
- Мех О. А., Мех Н. О. (2022). Наука і соціокультурна сфера в інформаційному світі: тенденції, наслідки та застереження. *Наука та наукознавство*. 2022. № 1 (115). С. 62-87. URL: <https://doi.org/10.15407/sofs2021.01.062>
- Населення України: нариси про демографічний стан країни у перше тридцятиріччя незалежності. Київ: НВП Вид-во «Наукова думка» НАН України, 2023. 169 с. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmnibpcajpcglefindmkaj/https://idss.org.ua/arhiv/Naselennya.pdf>
- Наука в змозі істотно вплинути на інноваційне відродження країни. Інтерв'ю Президента НАН України академіка Б.Є. Патона. *Наука та наукознавство, 2020* № 3. С. 3–15.
- Павловський М. Стійкість економічної системи. Від риторики до дії, 2001. *Віче*. № 3 (108). С. 15-22.
- Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
- Політичний процес у незалежній Україні: підсумки і проблеми : монографія. Вид. 2-ге, доп. Київ : Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2022. 704 с.
- Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. К. : НІСД, 2017. 496 с.
- Соскін О.І. (2014). Народний капіталізм: економічна модель для України: монографія. Київ : Вид-во «ІСТ», 2014. 396 с.
- Соціально-економічний стан України: наслідки для народу та держави: національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. Київ : НВЦ НБУВ, 2009. 687 с.
- Стратегічне прогнозування політичних ситуацій та процесів: Монографія / за заг. ред. М.А. Лепського. Запоріжжя: ЗНУ, 2012. 602 с.
- Суспільна трансформація: концептуалізація, тенденції, український досвід / За ред. В.В. Танчера, В.П. Степаненка. Київ : Інститут соціології НАН України, 2004. 244 с.
- Тарасевич В. Ідеологічні доктрини: цивілізаційні аспекти і національний колорит. *Економіка України, 2011*. № 3 (592). С. 12-13.
- Філіпенко А.С. Модель народної економіки для України: основні риси. *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 3-4. С. 3-4. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ech/2010_3.../1_Filipenko.pdf
- Чисельність населення України в 1993 р. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/1993>
- Чисельність населення (за оцінкою) на 1 вересня 2018 року та середня чисельність у січні-серпні 2018 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

- Шульга М. О. Дрейф на узбіччя. Двадцять років суспільних змін в Україні. Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2011. 448 с.
- Шульга М. Збій соціальної матриці.: монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2018. 284 с
- Шульга М. Криза як загроза суспільній безпеці. *Криза в Україні: зона ураження. Погляд соціологів*. Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2010. 116 с.
- Шульга М. Суспільство з надлишком викликів (Замість післямови). *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць*. Випуск 6 (20). Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. С. 397-412.

References

- Vozny I.P. (2024). Humanities in the light of modern challenges. *International scientific journal "Grail of Science"*. № 39 (May). P. 540-544. URL: <https://archive.journal-grail.science/index.php/2710-3056/article/view/2376>
- Volovik V.I., Butchenko T.I. (2017). Philosophy of scientific consciousness. Monograph. Zaporizhzhia: KSK-Alliance. 180.
- Volovyk V.I. (2011) Political philosophy: Textbook. Zaporizhzhia: KSK Alliance. 184.
- Geyets V.M. (2009). Development and crises in Ukraine - contradictions of transformation. *Methodology, theory and practice of sociological analysis of modern society. Collection of scientific works*. 15. 338-352.
- Gladun O.M. (2018). Essays on the demographic history of Ukraine in the 20th century: Monograph. NAS of Ukraine, M.V. Ptukhy Institute of Demography and Social Research. Kyiv, 224. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmbpajpcjglcfindmkaj/https://idss.org.ua/monografii/Gl.pdf>
- Golovakha E., Panina N. (2006). Main stages and trends of transformation of Ukrainian society: from perestroika to the "orange revolution". *Sociology: theory, methods, marketing*. 3. 32-51.
- Giddens E. (1999) Sociology: trans. from English. Kyiv: Osnovy. 726 p. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-11409.html>
- Institute of World Economy and International Relations. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Org/Pages/default.aspx?OrgID=0000310>
- Institute of World Economy and International Relations. Publications. (2006); 2007; 2008. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Org/publication/books/Pages/default.aspx?OrgID=0000310>
- Kendyukhov O.V. (2009) Strategy of Socio-Economic Development of Ukraine: Goals, Objectives and Key Problems. *Industrial Economics*. No. 47(4). URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc...47/st_47_01.pdf
- Crisis of Political Development in Ukraine: Causes, Content and Methods of Leveling: Monograph (2022). / Authors: G. I. Zelenko (Head, Scientific Editor), R. V. Balaban, S. G. Brekharya, L. L. Kyyanytsia, O. Yu. Kondratenko, N. V. Kononenko, T. M. Lyashenko. Kyiv: I. F. Kuras Institute of Physics and Technology of the National Academy of Sciences of Ukraine. 352.
- Malitsky B.A. Science-centered state policy as a necessary and effective tool for improving living conditions in Ukraine. *Science and Scientific Studies*. 2023. 1 (119). 18-34. <https://doi.org/10.15407/sofs2023.01.018>
- Mekh O.A., Mekh N.O. (2022). Science and socio-cultural sphere in the information world: trends, consequences and warnings. *Science and Scientific Studies*. 1 (115). 62-87. URL: <https://doi.org/10.15407/sofs2021.01.062>
- Population of Ukraine: essays on the demographic state of the country in the first thirty years of independence. (2023). Kyiv: Scientific and research enterprise Publishing house "Scientific thought" NAS of Ukraine, 169 p. URL: <chrome-extension://efaidnbmnmbpajpcjglcfindmkaj/https://idss.org.ua/arhiv/Naseleण्या.pdf>
- Science can significantly influence the innovative revival of the country. Interview with the President of the NAS of Ukraine, Academician B.E. Paton. (2020). *Science and Scientific Studies*. 3. 3–15.
- Pavlovsky M. (2001). Stability of the economic system. From rhetoric to action. *Viche*. 3 (108). 15-22.
- Parakhonsky B.O., Yavorska G.M. (2019). Ontology of war and peace: security, strategy, meaning: monograph. Kyiv: NISD. 560.
- Political process in independent Ukraine: results and problems: monograph. (2022). Ed. 2nd, supplement. Kyiv: Institute of political and ethno-national studies named after I. F. Kuras NAS of Ukraine. 704.
- World Hybrid War: Ukrainian Front: Monograph (2017). / ed. by V.P. Horbulina. Kyiv: NISD. 496 p.
- Soskin O.I. (2014). People's Capitalism: An Economic Model for Ukraine: Monograph. Kyiv: IST Publishing House. 396.
- Socio-Economic State of Ukraine: Implications for the People and the State: National Report (2009). / ed. by V.M. Heits [et al.]. Kyiv: NVC NBUV. 687.
- Strategic Forecasting of Political Situations and Processes: Monograph (2012). / ed. by M.A. Lepsky. Zaporizhzhia: ZNU. 602.
- Social Transformation: Conceptualization, Trends, Ukrainian Experience (2004). / Ed. by V.V. Tancher, V.P. Stepanenko. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. 244.
- Tarasevich V. (2011). Ideological doctrines: civilizational aspects and national color. *Economy of Ukraine*. 3 (592). 12-13.
- Filipenko A.S. (2010). Model of the national economy for Ukraine: main features. *Economic magazine* – XXI. No. 3-4. P. 3-4. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Ech/2010_3.../1_Filipenko.pdf
- Population of Ukraine in 1993. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/reference/people/1993>
- Population (estimated) as of September 1, 2018 and average number in January-August 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
- Shulga M. O. (2011). Drift to the sidelines. Twenty years of social change in Ukraine. Kyiv: Biznespoligraph LLC. 448.

Shulga M. (2018) Failure of the social matrix.: monograph. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. 284.

Shulga M. (2010). Crisis as a threat to public security. *Crisis in Ukraine: the zone of impact. The view of sociologists*. Kyiv: Biznespoligraph LLC. 116.

Shulga M. (2019) Society with an excess of challenges (Instead of an afterword). *Ukrainian society: monitoring social changes. Collection of scientific papers*. Issue 6 (20). Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. 397-412.

VOLODYMYR, SKVORETS – Doctor of Philosophy, Associate Professor,
Acting Head of the Department of Sociology, Zaporizhzhia National University
E-mail: vskvorets@cisr.zp.ua
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7558-0773>

REFLECTION OF THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN SCIENTIFIC CONSCIOUSNESS

Abstract

During the period of independent development of Ukraine, domestic social scientists have developed a huge scientific output aimed at solving practical problems of Ukrainian society, but most of the scientific developments turned out to be unclaimed by the state authorities. In the conditions of war, the task of developing Ukrainian society was postponed, but after the end of the Russian-Ukrainian war, the state authorities and society will have to carry out the post-war revival of the country on the basis of a scientific approach, and then the concepts developed by domestic scientists will be in demand. The purpose of the study is to understand scientific research that reflects the main social changes in the dialectical relationship of the processes of social reproduction and transformation of Ukrainian society. The task of the study is to review the main concepts of the transformation of Ukrainian society in the following areas of social change: 1) sociological; 2) economic; 3) demographic; 4) political; 5) sociocultural; 6) security. Methodology. The reflection of the transformation of Ukrainian society in scientific consciousness is based on the categorical apparatus of the concept of the philosophy of scientific consciousness. The results of the study determine the main directions of research into social changes, which include the concepts: 1) sociological direction: the concept of a dual institutional system (N. Panina and E. Golovakh), the concept of a systemic crisis of Ukrainian society, the concept of a social matrix (M. Shulga), the concept of social forecasting and design of processes of political and social development, the concept of peacemaking (M. Lepsky); economic direction: the concept of economic reforms as a factor in the transformation of society (M. Pavlovsky); strategy for overcoming the systemic crisis (V. Geyets); concept of the model of national capitalism (O. Soskin); concept of the model of national economy (A. Filipenko); concept of state socialized capitalism (V. Tarasevich); concept of the post-industrial economy of Ukraine (O. Kendyukhov); demographic direction: concept of demographic policy (S. Pyrozhev, E. Libanova), concept of transformation of demographic processes in Ukraine (O. Gladun); political direction: methodology of analysis of the political sphere (V. Volovyk); concept of changing the model of social governance in Ukraine (V. Geyets); concept of the political process in independent Ukraine (O. Rafalsky); concept of the crisis of political development of Ukraine (G. Zelenko); socio-cultural direction: concept of the socio-political ideal of Ukrainian society (V. Volovyk); the concept of socio-cultural development (Yu. Pavlenko), the concept of the civilizational structure of the modern world (Yu. Pavlenko, S. Krymsky, Y. Pakhomov); security direction: the concept of security of global development (O. Bilorus), the concept of hybrid war in the context of the confrontation between Ukraine and Russia (V. Gorbunin), the concept of the ontology of war and peace (B. Parakhonsky, G. Yavorska). The practical significance of the study is that an attempt has been made to create a general picture of the concepts of social change, reflecting the processes of transformation of modern Ukrainian society in scientific consciousness. The generalization of the concepts of social change creates the basis for the development of a theory of the development of Ukrainian society.

Key words: Ukrainian society, social transformation, social change, scientific consciousness, philosophy of scientific consciousness, concepts, theoretical models

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 11.11.2024

Accepted date 21.12.2024

Published date 11. 01.2025

How to cite: Володимир, Скворець. Відображення трансформації українського суспільства в науковій свідомості. *Humanities studies: Collection of Scientific Papers* / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 22 (99). P. 117–131.

doi <https://doi.org/10.32782/hst-2025-22-99-13>